

Kognitivní přístupy k divadlu a performančnímu umění I

Check test

- Jak rozumíte obrazu „Picasso and Braque“ Marka Tanseye? Jaké metafory v něm najdete?
- Najděte v básni Jana Skácela „Naděje s bukovými křídly“ alespoň jeden příklad metafory. Zamyslete se nad tím, na základě čeho (jakých vzájemných souvislostí) metafoře rozumíte.
- Podobně uvažte, jaké metafory najdete v písni Franka Sinatry „My way“.

Co se děje, když vnímáme umění / umělecké dílo?

„Byl krásný letní den a vzduch se v někdejším lomu jen tetelil. Na jeviště vystoupila mladá žena oblečená jako páže v pěkných kalhotách, každá nohavice jiná. Uklonila se a pravila, že bohužel není v jejích možnostech zhasnout slunce, **takže si musíme sami představit, že je noc.** To mne nadosmrti ohromilo.“

„**Divadlo je tu, aby kladlo otázky, a klade je tak, jak umí právě jen ono.**“

(Stehlíková, Eva. *Co je nám po Hekubě*. Praha: Brkola, 2012, s. 8).

1. Témata

- Teorie konceptuální metafory
- Multimodální metafora
- Rozšířená teorie konceptuální metafory (Z. Kövecses)

2. Kognitivní teatrologie

- Cognitive Theatre Studies
- aplikace poznatků kognitivních věd (současný stav):
 - kognitivní lingvistika
 - kognitivní psychologie
 - kognitivní poetika
 - neurovědy

• ...

3. Krátká historie oboru

- **Bruce McConnachie** (University of Pittsburgh)
 - 2003 *American Theater in the Culture of the Cold War: Producing and Contesting Containment, 1947-1962*
 - 2006 s F. Elizabeth Hart: *Performance and Cognition: Theatre Studies and the Cognitive Turn*
 - 2008 *Engaging Audiences: A Cognitive Approach to Spectating in the Theatre*
- **Amy Cook** (Stony Brook University, New York)
 - 2010 *Shakespearean Neuroplay. Reinvigorating the Study of Dramatic Texts and Performance through Cognitive Science*
- osobnosti současné kognitivní teatrologie: Rhonda Blair, Amy Cook, Barbara Dancygier, John Lutterbie, Bruce McConachie, Nicola Shaughnessy atd.

4. Divadelní tvorba a analýza divadelního představení z hlediska Teorie konceptuální metafory (*Conceptual Metaphor Theory*)

- **Teorie konceptuální metafory (CMT)**
 - George Lakoff, Mark Johnson: *Metaphors We Live By* (1980)
 - **zdrojová doména** (source domain) – **cílová doména** (target domain)
 - *úzus v zápise: LOW CAPS

Konceptuální metafora

- metafora – není pouhým jazykovým „ozvláštňením“, „básnickým“ prvkem
- vyjádření abstraktního konceptu prostřednictvím konceptu mnohem konkrétnějšího

- účel: pomoci porozumět abstraktním myšlenkám na základě těch, které jsou nám mnohem známější a obvykle konkrétnější

Image schema (obrazové/představové schéma)

- metafory odvozené od obrazových schémat
 - image schema → primární metafora:
 - CONTAINER → STATES ARE CONTAINERS („He is in love“, „Je v dobrém rozmaru / v rozpacích / v potížích / v průšvih.“, „Nemuv s ní v hněvu.“)
 - FORCE → EMOTIONS ARE FORCES
 - image schema → conceptualní metafora:
 - SOURCE-PATH-GOAL → LIFE IS A JOURNEY

Příklad k rozboru:

Jan skácel (sb. Naděje s bukovými křídly)

Novému ránu rožnem svíci

je neznámé a nemá tváře

Jak anděl v dřevu lípy spící

A čekající na řezbáře

Někdy se anděl na nás hněvá

anděla máme každý svého

A naděje má z buku křídla

a srdce z dřeva lipového

NOVÉ RÁNO / DEN / JE NEZNÁMÝ ČLOVĚK

NOVÝ DEN JE TVÁRNÉ DŘEVO / TVÁRNÝ MATERIÁL

....

Příklady konceptuálních metafor v divadle (dramatu)

- VIDĚT JE VĚDĚT, ŽIVOT JE HÁDANKA/ODHALOVÁNÍ SKRYTÉHO (Sofokles: *Král Oidipús*)
- ŽÁRLIVOST JE CHOROBA / JED (W. Shakespeare: *Othello*)
- ...
- Sofokles: *Král oidipús* (kol. 429 př. Kr.)

- SEEING IS KNOWING
- *Oidipus* – reverze:
 - Vidoucí neví...
 - Nevidoucí ví...
 - Teiresiás X Oidipús
 - VĚDĚNÍ JE VIDĚNÍ
 - Oidipús: „Nu já zas plnou pravdu odkryji!“
 - „Co bůh odkrýt chce, zjeví jasně sám“
 - Sbor: „Jestliže prorocký mám zrak / a jestliže zmožu co rozumem svým, / poznáš to, poznáš to zítra, ó Kithairóne, / při věčném nebi ti přísahám!“
 - Oidipús: „Ty starče, hled' mi do očí a mluv, / nač ptám se!“

5. Divadlo jako multimodální umění

Multimodalita a multimodální metafora

- Co je multimodalita?
- poprvé – 20. léta 20. století v psychologii vnímání
- spoluúčast různých smyslových počitků (např. zrakových a sluchových) na celkové percepci, včetně efektu vzájemného ovlivnění
- v lingvistice – v 90. letech 20. století (Theo van Leeuwen)

Charles Forceville (University of Amsterdam)

- metafora - tropus, který vládne nejen jazyku, ale i myšlení
- manifestace metafory („metaforické výrazy“) bychom měli zkoumat i v jiném „sémiotickém modu“, než je jazyk
- doposud v gestech a vizuálním „modu“
- obrazová / vizuální metafora (**pictorial / visual metaphor**)
- monomodální vs. multimodální metafora zahrnující vizuální složku
- nonverbální metafora
- kreativní vs. strukturní metafora
- metafora ve statickém vs. dynamickém diskurzu

BOXING IS CHESS (Forceville 2016) –
BOX (cíl) JE ŠACH (zdroj)

CHESS IS BOXING (dle Forceville 2016)
– ŠACH (cíl) JE BOX (zdroj)

Multimodalita divadla

- Divadlo je multimodálním uměním
- Multimodalita je primárním rysem konstruování významu (tvorby)
- Podstata divadla spočívá v užívání dvou hlavních výrazových kanálů – modalit:
 - jazyk (spojuje divadlo s jinými literárními formami)
 - „materiální“ (fyzická, hmotná) forma
- interakce mezi jazykem (jako modalitou) a jinými modalitami – určuje podstatu divadla a odlišuje ho od ostatních uměleckých událostí
- interakce mezi prostorem, materiálními objekty a jazykem

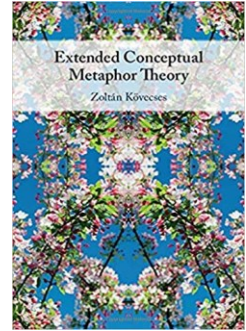
Příklad: B. Brecht: *Zadržitelný vzestup Artura Uie* (1941)

- celý děj konceptualizován jako CESTA/VZESTUP K MOCI
- KONTROLA JE NAHOŘE
- ...

6. Rozšířená teorie konceptuální metafory (Extended conceptual metaphor theory)

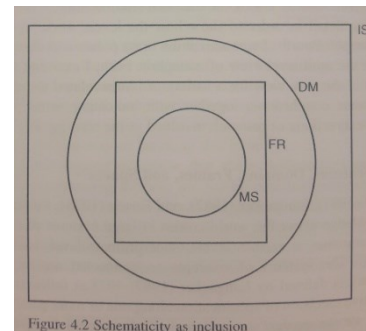
- Zoltán Kövecses
- *Extended Conceptual Metaphor Theory* (Cambridge University Press, 2020)

- rozšíření CMT, zejm. o kontext
- rovněž pokus o „smíření“ s **teorií konceptuální integrace**
 - metafora jako složitá mentální „událost“
 - metafora i metonymie
 - spektrum od znakových k neznakovým zkušenostem – např. vizuálním
 - konceptuálně-kognitivní kontext
 - např. co (jaké konceptuální metafory) může evokovat vizuální zkušenost, zážitek
 - „**mixed metaphors**“ – při konceptualizaci jedné cílové domény je aplikováno několik zdrojových domén
 - „**multi-layer metaphors**“ – jedna zdrojová doména je mapována na několik cílových domén

Rozšířená CMT

- schematičnost jako inkluze
 - obrazová schémata (IS)
 - domény (DM)
 - rámce (FR)
 - mentální prostory (MS)

Obrazová schémata (IS)

- pre-konceptuální struktury mající význam
- vysoce schematické geštaly
- spojitě analogické vzory / vzorce
- vnitřně strukturované, sestávající pouze z několika částí, tvoří domény jako CESTA, TĚLO, BUDOVA

Domény (DM)

- koherentní oblast konceptualizace, vzhledem k níž lze charakterizovat sémantické jednotky
- na rozdíl od IS domény nejsou analogické
- např.: TĚLO

Rámce (FR)

- méně schematické konceptuální struktury než DM
- rámce rozvíjení konkrétní aspekty matrice domény
- např. doména TĚLO může být chápána jako rozvinutá různými rámci – např.: PERCEPCE, PŘÍJEM POTRAVY CVIČENÍ (tělocvik) – podíl na jazykových výrazech typu:
 - „v tom vidím problém“ (PERCEPCE)
 - „musím tu myšlenku/představu nejdřív strávit“ (PŘÍJEM POTRAVY/ZAŽÍVÁNÍ)
 - „šlo spíše o mentální/intelektuální cvičení“ (CVIČENÍ)

Mentální prostory (MS)

- situace skutečné promluvy, specifické komunikační situace
- role jsou obsazeny konkrétními hodnotami
- dílčí „uskupení“ konstruovaná (když myslíme a mluvíme) za účelem porozumění a jednání v konkrétních situacích
- napojené na dlouhodobou schematickou paměť – např. na rámec chůze po cestě
- „current discourse space“ (Langacker 2008)
- např. Koncept CESTY
 - založen na (více) schematické struktuře POHYBU, přesněji POHYB PO CESTĚ
 - koncept TĚLA na obrazových schématech NÁDOBA, VERTIKALITA, (STRUKTUROVANÝ OBJEKT)

Příklad: *Picasso a Braque* (Mark Tansey)

- více vrstev pracuje s konceptuálními strukturami: obrazové schéma, doména, rámec, mentální prostor

- kubismus: SLOŽITÝ ABSTRAKTNÍ SYSTÉM JE SLOŽITÝ FYZICKÝ OBJEKT
- různá obr. schémata: NÁDOBA, ČÁST-CELEK, VERTIKÁLNÍ-HORIZONTÁLNÍ, SÍLA, POHYB
- KUBISMUS JE DOPRAVNÍ PROSTŘEDEK/VOZIDLO
- koncepty: TVORBA, TVAR, VELIKOST, TYP, STRUKTURA, MATERIÁLY (Z NICHŽ JE TVOŘEN), FUNKCE, SÍLA, POHYB, PROVOZ/CHOD
- sub-metafory / dílčí metafory:
 - KUBISTICKÉ MALÍŘSTVÍ JE LETADLO
 - ÚSPĚCH KUB. MALÍŘSTVÍ ZÁLEŽÍ NA TYPU, STRUKTUŘE A MATERIÁLU LETADLA
- Křehkost a nejistý osud kubismu v době jeho vzniku je křehkost a nejistota, která pochází z lehkosti a složení materiálů letounu, jenž se chystá vzlétnout. (Kövecses, *Cognitive Linguistic Studies*, 2020, vol. 7, no. 1)

Shrnutí „E-CMT“

- víceúrovňový pohled na metaforu / CMT
- role kontextu a zkušenosti
- metonymie jako stádium, součást metafory
- míra schematičnosti x specifičnosti (od obrazového schématu k mentálním prostorům)
- „**offline**“ (obrazová schémata, domény, rámce) a „**online**“ (mentální prostory)
- sub-individuální (IS), supra-individuální (DM, FR) a individuální (MS) úroveň
- „Teorie konceptuální metafory jednoduše nemůže být pouze konceptuální“. (Kövecses 2020: 177)

7. Použitá literatura (výběr)

- Blair, Rhonda – Cook, Amy. *Theatre, Performance and Cognition. Languages, Bodies and Ecologies*. Bloomsbury, 2016.
- Cook, Amy. *Cook, Amy: Shakespearean Neuroplay*. Palgrave Macmillan, 2010.
- Dancygier, Barbara: „Multimodality and Theatre: Material Objects, Bodies and Language“. In Blair, Rhonda, and Amy Cook: *Theatre, performance and Cognition*. Bloomsbury, 2016, s. 21-39.

- Fahlenbrach, Kathrin. *Audiovisuelle Metaphern. Zur Körper- und Affektästhetik in Film und Fernsehen*. Schüren, 2010.
- Fahlenbrach, Kathrin. *Embodied Metaphors in Film, Television, and Video Games: Cognitive Approaches*. Routledge, 2015.
- Fauconnier, Gilles. *Ten Lectures on Cognitive Construction of Meaning*. Brill, 2018.
- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark. *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. Basic Books, 2002.
- Forceville, Chares. *Pictorial and Multimodal Metaphor*. In Nina-Maria Klug a Hartmut Stöckl (eds). *Handbuch Sprache im multimodalen Kontext*. Berlín: Mouton de Gruyter, 2016.
- Garner, Stanton B., Jr.: „Watching Movement. Phenomenology, cognition, performance“. In Kemp, Rick – McConachie, Bruce. *The Routledge Companion to Theatre, Performance and Cognitive Science*. Routledge, 2019, s. 203-215.
- Havlíčková Kysová, Šárka. *Stage Metaphors in Verdi's Otello: Miloš Wasserbauer's State Theatre Production (Brno 1967) in the Context of Otello's Staging Tradition*. *Theatralia*, 2016, roč. 19, č. 2, s. 29-58.
- Havlíčková Kysová, Šárka. *Metafory, kterými hrajeme: perspektivy a meze české kognitivní teatrologie*. *Theatralia*, 2015, roč. 18, č. 1, s. 65-84.
- Janda, Laura M. *Cognitive Linguistics in the Year 2010*. *International Journal of Cognitive Linguistics* 1, 2010, 1–30.
- Kövecses, Zoltán. *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge University Press, 2020.
- Lakoff, George – Johnson, Mark. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980.
- Lutterbie, John. *An Introduction to Theatre, Performance and the Cognitive Science*. Bloomsbury, 2019.
- McConachie, Bruce. *American Theater in the Culture of the Cold War: Producing and Contesting Containment, 1947-1962*. University of Iowa Press, 2003.
- McConachie, F. Elizabeth Hart. *Performance and Cognition: Theatre Studies and the Cognitive Turn*. Routledge, 2006.

- McConachie, Bruce. *Engaging Audiences: A Cognitive Approach to Spectating in the Theatre*. Palgrave Macmillan, 2008
- Sofia, Gabriele. „Systems Theory, Enaction and Performing Arts“. In *Watching Movement. Phenomenology, cognition, performance*. In Kemp, Rick – McConachie, Bruce. *The Routledge Companion to Theatre, Performance and Cognitive Science*. Routledge, 2019, s. 195-202.